

ŞÂİR HATÎBÎ
VE
TEZKİRE-İ ŞU'ARA-YI BAĞDÂD'I

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ*

Türk Edebiyatında Tezkirecilik Geleneği:

Edebiyat tarihimizin önemli kaynaklarından biri de şuarâ tezkireleridir. Bu eserler genelde hiç ayırım gözetmeksizin şairleri ele alıp, hayatları hakkında az veya çok bilgi verdikten sonra şüirlerinden de örnekler kaydederler. Edebiyatımızda bu sahada yazılan ilk tezkire olarak Ali Şîr Nevâî (ö. 1501)'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'i, sonuncu olarak da Fatim Davud (ö. 1866)'un *Hâtimetü'l'Eş'âr*'ı kabul edilmektedir¹.

Âgah Sırrı Levent, 15. ve 19. asırlar arasında yazılmış şuarâ tezkirelerinden elyazması veya matbû olarak tespit ettiği 31'ini tanıttığı eserinde, "Türk diliyle yazılmış tezkirelerin tam bir listesini meydana getiremiyoruz. Çünkü bunların çoğu elimize geçmemiştir."², dedikten sonra bazı kaynaklarda isimleri geçtiği halde nüshası bulunmayan eserleri zikreder ve bunların dışında özel kitaplıklarda bilmediğimiz nice eserin olabileceğini belirtir.

Şuarâ tezkirelerinden bir kısmı, yazarlarının kendi dönemlerine kadar yaşamış şâirler arasında zaman ve coğrafya ayırımına gidilmeden tertip edilmiş, bazıları da belli tarikatların ve vilayetlerin şairlerini ele almıştır. Bunlar arasında meselâ, sadece Mevlevî şairleri anlatan eserlerle, sadece Bursa, Tekirdağ, Edirne, Âmid (Diyarbakır), Kırım ve Bağdat gibi beldelerden yetişen ulema, meşâyih ve şairleri ele alan tezkire ve biyografik eserler sayılabilir. Bugüne kadar tespit edilen bu kabil eserler yanında, halen ülkemiz hudutları dışında bulunan, ancak uzun yıllar tarih ve kültürümüzde birçok önemli

* Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi.

¹ Âgah Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ank. 1973, c. I, s. 251; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İst. 1969, c. I, s. II; Komisyon, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank. 1988, s. V.

² Agah Sırrı Levent, *A.g.e.*, s. 251.

şahsiyetin görev yaptığı, çeşitli olayların cereyan ettiği merkezlerde ve buraların çevresinde yetişmiş kişilerin anlatıldığı eserlerin de bulunması gerekir. Bu gibi merkezlerde bulunan yazma eser kütüphanelerinde yapılacak araştırmalar sonunda, edebiyat ve kültür tarihimiz bakımından yeni ve önemli eserlerin ortaya çıkacağından da şüphe yoktur.

Şuarâ tezkiresi yazarlar arasında önemli yeri olan, 19. asrın seçkin devlet adamı ve şairlerinden Şeyhülislâm Ahmed Arif Hikmet (ö. 1859)'in, Medine'de tesis etmiş olduğu kütüphane bu açıdan mükemmel bir yerdir³. Kendisi şair olmak hasebiyle, kurmuş olduğu bu kütüphaneye daha çok Türkçe manzum ve mensur eserler toplamıştır. Burada yaptığımız çalışma sırasında, bugüne kadar tespit edilmemiş orijinal ve yegane nüsha halindeki elyazması eserlere de rastladık.

Biz bu yazımızda, yegane nüshası adı geçen kütüphanede bulunan ve şimdiye kadar edebiyat tarihi kaynaklarımızda adından hiç söz edilmeyen bir şuarâ tezkiresi üzerinde durarak, kültür tarihimiz açısından mühim olduğuna inandığımız eseri ilim âlemine tanıtmak istiyoruz. Bu eser, 18. asrın ikinci yarısı ile 19. asrın ilk yarısında Bağdat ve civarında yaşamış Türk şairlerinden bahseden ve müellif Hatîbî tarafından telif edilmiş olan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*'tur.

Bağdat'ta Türk Kültürü:

Bağdat, 29 Mayıs 1555 Amasya antlaşmasıyla hukuken Osmanlılara bağlandıktan sonra İstanbul'dan tayin edilen valilerle idare edilmeye başlamıştır. Böylece, 16. asrın ikinci yarısından itibaren Bağdat ve civarında Türk kültürü gittikçe gelişmiş, özellikle bazı valilerin gayretiyle bu yolda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu yönde çaba harcayan valilerden biri de Davud Paşa (1774-1851)'dir.

Davud Paşa, Gürcü esiri iken 11 yaşlarında Bağdat'a getirilmiş ve Süleyman Paşa tarafından satın alınmıştır. 27 yaşında hazinedâr olan Davud Paşa, daha sonra Süleyman Paşa'nın damadı olmuştur. Bir ara kethudâlık da yapan Paşa, bir süre sonra görevden azledilince, Süleymaniye'den topladığı kuvvetle Bağdat'a hücum etmiş ve Said Paşa'yı öldürterek (1816) yerine vali olmuştur.

³ Bu hususta bkz. Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, "Şeyhulislam Arif Hikmet ve Medine-i Münevere'de Kurduğu Kütüphane", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXX, s. 111-129, Ankara 1988.

Onbeş sene süren valiliği sırasında Davud Paşa, sadece asayişî düzeltmekle kalmamış, bir çok hayır eseri yaptırmış, imalâthâneler açtırarak sanayi ve tarımı geliştirme yolunda çabalar sarfetmiştir⁴.

Davud Paşa'nın hizmetleri sadece bunlarla kalmamış, Türkçe'nin gelişmesi, şairlerin korunması yolunda da katkıları olmuştur. Nitekim bu sahadaki gelişmeler Arapça kaynaklarda dile getirilmektedir:

“Bilhassa edebiyata ve tarihe her yönden ilgi gösteren Davud Paşa zamanında edebiyat, bütün dallarda bir uçtan bir uca yayılıyordu. Bu hareketin öncüleri arasında Necidli Arap şairi Şeyh Osman b. Sind ve *Devhatü'l-Vüzerâ* adlı eserin sahibi Türk edîbi Rasül Hâvî Efendi de vardı. Aslında Davud Paşa'nın, daha vali olmadan önce de zamanının edibleriyle ilişkileri son derece kuvvetliydi. O, zamanındaki meşhur alimlerden ders okumayı, onların meclisinde bulunmayı çok arzulardı. Aynı durum vâliliği sırasında da devam etmiştir.

Davud Paşa dönemindeki şairlerin ve edebiyatçıların terceme-i hallerine bir göz atılacak olursa, şair ve ediblerden az sayılamayacak bir miktarın Musul, Basra ve Kerkük'ten Bağdat'a hicret etikleri görülür. Bu hicret olayı Davud Paşa'dan önce de vardı. Ancak, onun zamanında hız kazanmıştır. Bundan dolayı bu dönemde çeşitli sahalarda telif ve tasnif faaliyeti artmış, hatta âlimler, bir eser telif edip ona sunmak suretiyle kendisine yaklaşmak hususunda âdeta birbirleriyle yarışır duruma gelmişlerdi⁵.

Bu kaynakta, edebî hayatın sadece Bağdat'ta değil, Kerkük'te de yaygın olduğu, hatta Türkçe'nin bu yörede konuşulan en yaygın dil olması konusunda şöyle denilmektedir:

“Edebî hayat Kerkük'te çok ileri düzeydeydi. Türk ve Fars edebiyatına meyl fazla, Türkçe de neredeyse burada konuşulan tek dil durumdaydı.”⁶

Edebiyat tarihimizde, Bağdat ve civarındaki bu edebî ve kültürel hayat hakkında bilgi veren eserler pek fazla sayılmaz. Nâmî-zâde Hüseyin Murtaza (ö. 1723) ile Atâ Terzibaşı, eserlerinde bu yörenin tarihini, ulemasını, meşâyhını ve velîlerini anlatan yazarların başında gelmektedirler.

⁴ Bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, “Bağdat” maddesi, Devlet Kitapları İstanbul 1970, c. II, s. 205, 211; “Davud Paşa” maddesi, c. III, 496.

⁵ Dr. Abdulaziz Süleyman Nüvâr, *Davud Paşa Vâliu Bağdâd, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî*, el-Kâhire 1968, s. 311-312.

⁶ Dr. Süleyman Nüvâr, *A.g.e.*, s. 313.

Gülşen-i Şu'arâ'nın müellifi Ahdî Çelebi (ö. 1002/1593) Bağdatlıdır. 16. asra kadar yaşamış şairler hakkında bilgi veren bu eser, sadece Bağdat ve civarını değil, dönemindeki şairlerin genelinden bahseden bir tezkire durumundadır.

Şuarâ tezkiresi yazan Şefkat Seyyid Abdulfettah (ö. 1826), Bağdat'ta doğduğu halde, görevi gereği, daha çok Kırım, Eflâk, Boğdan ve İstanbul'da bulunduğundan, doğduğu yer olan Bağdat ve civarındaki şairler üzerinde yeterince duramamıştır.

Nâmî-zâde'nin, *Gülşen-i Hulefâ, Câmi'u'l-Envâr fi Menâkıbı Ebrâr ve Devhatü'l-Vüzerâ* adlı eserleriyle, Nâsır'ın *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Bağdat'ı*, Bağdat ve civarında yaşayan şairler dışındaki şahsiyetleri ele almaktadırlar⁷.

Kerküklü avukat Atâ Terzibaşı ise bilhassa Kerkük ve dolaylarındaki Türk şairlerine dair kaleme aldığı eserinde şöyle demektedir:

"Kitabımızda Kerküklü şairlerin hayatlarını elden geldiği kadar bir yana sapmadan geniş bir şekilde anlatmaya ve eserlerinden örnekler vermeye çalıştım. Ne pahasına olursa olsun elimize geçen yerli yazma ve basılmış divan, şiir mecmuaları, Kerkük'te çıkmış olan dergi ve gazeteleri ve başka yerlerde yayımlanmış işimize yarayan eserleri yıllarca uğraşarak toplamaya çalıştık"⁸.

Terzibaşı bu eserinde, 1820-1936 yılları arasında Kerkük'te yaşamış 17 şairin hayatı ve şiirleri hakkında bilgi vermektedir. Müellif ele aldığı şairler hakkında bilgi edindiği kaynakları da tek tek açıklamaktadır. Onun, varlığından bahsettiği tezkirelerden bir tanesi, Hicrî Dede'nin *Rıyâzu'ş-Şuarâ* adlı eseridir.

Hicrî Dede'nin bu eseri hakkında, Atâ Terzibaşı'nın verdiği bilgi şöyledir:

"Bundan otuz yıl önce (1930'lu yıllar) yazılmış olan bu tezkirede hatırladığıma göre 150 kadar Kerkük ve Erbil şairlerinin hayat tercümeleri pek kısa olarak anlatılmakta; her şairin bir-iki parça şiiri de bu arada yer almaktadır. Bu kitabı müellifin sağlığında görmüştüm. Vasiyeti üzerine, ölümünden sonra, oğlunun büyüyüp tasarrufuna geçmek üzere, başka eserleriyle birlikte ailesi yanında saklı durmaktadır. Rahmetlinin oğlu yetişip öğretmen tayin edildiği halde, maddî sıkıntı yüzünden, söz edilen eseri henüz yayım-

⁷ Ağah Sırrı Levent, *A.g.e.*, s. 327-329.

⁸ Atâ Terzibaşı, *Kerkük Şairleri*, Zaman Basımevi, Bağdat 1963, c. I, s. 4-5.

lamamıştır. Bir kaynak diye ondan istifade etmeyi de kabul etmeyen oğlu Fâik Dede, evvelki yıl bu kitabı bana sadece bir kaç dakikalık bir zaman için göstermiştir. Umûmî Türk edebiyatında tezkiretü'ş-suarâ kitaplarının sonucusu sayılabilen bu yerli eserin bir gün önce yayımlanmasını dileriz⁹.

Kerkük ve civarındaki şuarâdan bahseden bir başka eser de Molla Sâbir'e aittir. Bu konuda da Terzibaşı şöyle demektedir:

“Son yıllarda Tanrı'nın rahmetine kavuşan Hâfız Molla Mehmedoğlu, Molla Sâbir'in de bir kısım Kerkük şairlerini içine alan bir eser bıraktığını bilmekle beraber henüz bunu görmüş değiliz. Rahmetli, yazma kitaplarının Bağdat müze kitaplığına armağan edilmesini vasiyet ettiği halde, Kerkük'e dair yazma kitaplarla kendi eserleri, emekli Yarbay Şâkir Sâbir Bey'in özel kitaplığında durmaktadır”¹⁰.

Irak'taki Türk kültür tarihine dair yazılmış bir başka eser de, Abdullatif Benderoğlu'na ittir. Müellif, 19. ve 20. asırda yaşamış ve halen hayatta olan edebiyatçılar hakkında bilgi verdiği iki ciltlik eserini özetle şöyle tanıtmaktadır:

“Kitabımızın I. cildinde, 1811-1930 yılları arasında doğan ve adları aşağıda yazılan yazar, şâir, öykücü, romancı, horyatçı ve folklorcularımız yer almışlardır... II. cildinde, 1932-1945 yılları arasında doğan yazar, şâir, öykücü, romancı, horyatçı ve folklorcularımızın yaşam öyküleriyle, yaratıcılıklarına ve yapıtlarına özetle değinip, düşünce ve görüşlerini açıklamaya uğraştım”¹¹.

İki cilt olan bu eserde, Irak'ta yaşayan toplam 106 Türk edebiyatçı ve sanat adamının resimli biyografileri yer almaktadır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi, halen Irak sınırları içinde bulunan ve bir zamanlar Osmanlı toprağı olan bölgelerdeki Türk kültür tarihine dair hayli eser kaleme alınmıştır. Ancak bunlardan önemli bir kısmı elyazması halinde olup, bu konularda çalışma yapacakların ilgisini beklemektedirler.

⁹ Atâ Terzibaşı, *A.g.e.*, s. 5.

¹⁰ Atâ Terzibaşı, *A.g.e.*, s. 5.

¹¹ Abdullatif Benderoğlu, *Irak Türkmen Edebiyatı Tarihine Bir Bakış, Dâru'ş-Şuûni's-Sekâfeti'l-Âmme*, Bağdad 1989, c. I, s. 5-6.

Bizim bu yazımızda ele alacağımız eser ise, şimdiye kadar adından hiç söz edilmeyen Hatîbî'nin, 18. ve 19. asırda Bağdat ve civarında yaşamış Türk şairlerini anlattığı *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*'dir.

Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd:

Bu tezkirede, Bağdat valileri Süleyman Paşa (ö. 1810), Abdullah Paşa (ö. 1813), Said Paşa (ö. 1816) ve Davud Paşa (ö. 1851) dönemlerinde Bağdat, Musul, Kerkük, Erbil v.b. yerleşim alanlarında yaşayan 75 şairin hayatı ve eserleri anlatılmaktadır. Yukarıda temas ettiğimiz gibi eser hakkında, kaynaklarımızda herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız gibi, müellif Hatîbî'nin hayatı ve eserlerine dair de işaret bulunmamaktadır. Bu bakımdan eserin müellifi hakkındaki bilgileri, yine müellifin Tezkire'de çeşitli verilerle kendisi ve ailesi hakkındaki değinmelerinden elde edebildik.

Ancak, biz Hatîbî hakkındaki tespitlerimize geçmeden önce, 1946'da Bağdat'ta basılan Arapça bir eserden bahsedelim. Matbû olan ve Davud Paşa dönemi Türk şairlerinden bir kısmının tercüme-i halini anlatan eser hakkında Ata Terzibaşı şöyle demektedir:

“13. hicri çağının ilk yarısında Irak'ta yaşayan bir kısım şairlerin hayat tercümelerini içine alan ve aslında Türkçe olarak yazıldığı ve sonradan Arapça'ya çevrildiği bilinen, fakat müellifi meçhul kalmış bu kitabın biricik yazma nüshası Âlûsî-zâde Mahmud Şükrü'nün kitaplığında bulunarak Anistas Mari Keremli tarafından istinsah edilmiş ve 1946 yılında Bağdâd'ta yayımlanmıştır. Bu kitabın adının *Cevâdu'd-Tirâd fi Ma'rifeti Şu'arâi Bağdâd* olduğunu kitabın sonundaki bir fıkradan anlıyoruz ki bu nokta nâşirinin ve Iraklı birçok yazarın gözünden kaçmıştır.

Gerçek müellifi bilinmeyen bu Arapça eserin Şehrebanlı Abdulkadir Hatîb Efendi tarafından telif veyahud Türkçe'den tercüme edildiği söylenmektedir”¹².

Atâ Terzibaşı'nın burada sözünü ettiği tercüme ile bizim Hatîbî'ye ait olduğunu söylediğimiz tezkire arasında muhteva bakımından benzerlik söz konusudur. Ayrıca Hatîbî'nin babasının da Şehrebân'da ikamet ettiği gözönünde bulundurulursa, bu iki eser ve müellifi arasında sıkı bir bağ olduğu fark edilmektedir. Bizim tespitimize göre, Arapça matbû nüshadaki şairler,

¹² Atâ Terzibaşı, *A.g.e.*, c. II, s. 4.

Türkçe elyazması nüshadan daha azdır. Yine Türkçe nüshada şairler daha detaylı olarak anlatılmaktadır. Bundan dolayı biz Arapça baskının¹³, Türkçe nüshanın muhtasar bir tercümesi olabileceği kanaatindeyiz.

Biz, bu iki nüshayı mukayese etmeyi bir yana bırakarak, eserin müellifi Hatîbî'yi tanıtmak ve eserin telif sebebi, telif tarihi ve Davud Paşa'ya takdimi üzerinde durmak istiyoruz.

Tezkire'nin Müellifi Hatîbî:

Tezkire'nin müellifi daha ilk sayfalarda kendisinden şöyle bahsetmektedir:

*Muhtâc-ı nigâh-ı ehl-i âdâb
Âvâre Hatîbî kâtib-i bâb (vr. 2^a)*

*Âvârelerin zebânı sensin
Her hâl ile tercemânı sensin (vr. 4^a)*

Ailesinin dışında onu en çok etkileyen, Şehrebân köyünün hatibi, 1811'de vefat eden Molla Muhtar Efendi olduğundan, mahlasını da, bu zâta olan sevgisinden dolayı Hatîbî olarak tercih ettiğini ifade eder:

“Molla Muhtâr Efendi, ... câmi-i sâbıkü'z-zikrde hatib olduğundan Hatîb mahlasını ihtiyar edip bu cihetle hakîrin mahlası Hatîbî'dir.” (vr. 37^b)

Kendisini Hatîbî mahlasıyla tanıtan müellifimiz, eserinin hiç bir yerinde tam adından söz etmemektedir. Ailesi hakkındaki bilgileri de hep dolaylı şekillerde vermektedir. Nitekim babası hakkında, Molla Muhtar Efendi'yi anlatırken şöyle demektedir:

“Şehrebân karyesinde vâki câmi-i şerîfin bâb-ı sa'âdet-meâbında çend ahhâb ile tekye-zede-i mücâleset olmuş iken, bir gulâm, bir derviş ile bedîdâr ve huzzârdan fakîrû'l-hâl bir bî-çâre-i şikeste-bâlin müsâfiri olmasına hod-behod hâst-kâr olmağla tâc-ı gerdûna sanduka-i garb-ı nilgûna mevzû oldukça edâ-yı merâsim-i hoş-âmedî ma'rızında peder-i merhûm nezdine gidip her çend ol nûrânî-sirişte im'ân-ı nazar itdiyse de mesîli güzâste-i çeşmi olmadı-ğından nâvek-i endîşesi çeşm-i kemân-ı tahayyür de cây-gîr oldu... Ne ise mübâheseleri ulûm-ı garîbeyeye münceer olub ... şeb-i ferdâ için kendüyi hâne-

¹³ Bkz. Abdulkadir eş-Şehrebânî, *Şuarâu Bağdâd ve Küttâbuhâ Eyyâme Davud Paşa*, Bağdâd 1936.

i bî-minnete da'vet itmekle ... ol dahî (el-icâbetü li'l-velîme vâcibün) tarîka-sına intihâc ve refikî dervîş-i mezkûr ile gelüp menzil-i pederi pür-ibtihâc edüp peder-i mağfûr dahi,

*Kadem basdın gözüm behcet-serâsın pür-zıyâ kıldın
Tevâzu bilmenüz terkâna hoş geldin safâ geldin*

neşidesiyle kendüsini istikbâl ve vâfir ta'zîm ve iclâlden sonra bir odada tek ü tenhâ oldular." (vr. 36^a)

Bu ifadelerden Hatûbî'nin babasının Şehrebân köyünde oturmakta olduğunu; ayrıca, köye gelen misafirleri önce bir tekkede kabul edip, sonra evine davet etmesinden de onun tekke sahibi bir şeyh ve eşraftan biri olduğunu anlamaktayız.

Hatûbî, şair Abdullah Ağa (Cehdî)'yi anlatırken de babasından sözetmektedir:

"... tarîkî Şehrebân karyesine düşdüğünden nâşi ânîfü'z-zikr pederim hatûb-i lebibin hânesinde müsâfir olup miyânelerinde tarafeynden râbita-i mahabbet istihkâm-pezîr olmuş idi. Bir dem-i firûz ve sâ'at-ı tarab-endûza peder-i merhûm,

*Cem 'ı sîme cehd-bâ eyle zîrâ şimdilik
Bir şa'îre şî'ri almazlar bunu tahkîk bil*

müfred-i letâfet-edâsını irticâlen der-miyân etmekle kendüsü dâhi bu gûne cevâb-ı bâ-sevâb-girîz eyledi:

*Bir şa'îre nâ-childir almayan şî'ri Hatûb
Yoksa ehli genc-i sîm ile ider şî'ri harîd" (vr. 23^b)*

1209/1794'de vefat eden şair Yümnî'yi anlatırken ise Hatûbî, babasıyla ilgili şu bilgiyi verir:

"Bir gün pederim merhûm Şehrebân mukâta'asına dâir ba'zı defâtiri cenâb-ı müstetâblarına arz etmekle, (al bu varakı) emri ile pederi vicheten hitâb buyurdıklarında, pederim merhûm derhâl teşekkür ma'rızında lübb-i edeb birle dâmen-i devlet-i pîrâmenlerin bûs eyledi. Kâğıtdan ibâret varakı eline teslim buyurdıklarında, peder-i mağfûr lafz-ı hakîkî bilüp, dâmen-i merhametlerin bi'sş-edâde şifâh-ı ta'zîm etmiş iken, (yine mücâzisi nasîbim oldu) diyerek latîfeye girîz itdikde, kendüsüne ol saat yüz altun ihsân buyurmagla medhlerini mutazammın iş bu müfredi irticâlen arzeyledi." (vr. 134^b)

Metnini verdiğimiz bu ifadelerde Hatûbî'nin babasının şairlerle içli dışlı olduğunu ve münasebetlerinde nükteli olarak onlara cevap verdiğini görmekteyiz. Bu da, müellifimizin babasının da şair ruhlu bir kişi olduğunu, dolayısıyla şairlerin de kendisine hürmet ve saygı duyduklarını göstermektedir.

Hatûbî'nin dedesi Selûm Çelebi de şairdir. Nitekim o, "sin" harfinde, "Kâtib-i hazîne Selûm Çelebi" başlığıyla anlatıldığı şair hakkında, "... mûmâ-ileyh Bağdâdiyyu'l-asl ve'l-vatan Alî Çelebi'nin sadefçe-i sulbünden dük-kânçe-i nâ-pâyîdâr olup..." dedikten sonra, bu maddeyi bitirirken, "... bu hakîr-i bî-nevâ sıbtı olup cedd-i büzürg-vârım olduğu sebebiyle medh u sitâyîşi bana râci olduğundan kânûn-ı edebe ri'âyeten bahsi ihtisâr kılındı..." demektedir. (vr 55^a)

Tahsili:

Hatûbî'nin kimlerden ve nerelerde tahsil gördüğü konusunda da müracaat edeceğimiz tek kaynak, az da olsa, onun *Tezkire*'sindeki kendi ifadele-ridir. O, en çok feyz aldığı hocası olarak Mehmed Emin Efendi (Feyzî)'yi gösterir:

"... Lafz u ma'nâda olan her ukde-i müşgil-teri enfâs-ı meyâmin-î istima-yı müte'addid nev-âmûz ve bûstan-ı ârâmı kâm-yâb idüp, ben bu hakîr-i bî-berg ü nevâ telâmîz-i pâkîze-edâsının ednâsı olmagla ki onlar miyânede idâre-i akdâh-ı eş'âr itdikleri vakitte devr-i câm-ı ihsanları ancak havsala-i ah-vâlîme şâyân görülür..." (vr. 92^a)

"... ne diyeyim bilmem tahmisâtında olan kelâm-ı irtibâtu tavsîf ideyim veyâhud kasâyid u tevârih u gazeliyâtında meşhûn tasannu'âtı tavsîf eyleye-yim." "... üstâd-ı kâmil ve hâce-i lâ-mümâsilim, fâiz-i hazâin-i ma'ârif-mendî Fevzî Efendi..."

Hatûbî, hocasını manzum olarak da şöyle tanıtır:

*Üstâdım o sâhib-i fesâhat
Yenbû'ı kitâbet ü belâgat*

*Ol Fevzî-i fâiz-i ma'ânî
Ol münşî vü nâzım-ı zemânî*

*Eltâfına cümle ola nâil
Maksûda iki cihanda vâsıl* (vr. 85^b)

Bu ifadelerinin yanında Hatîbî, Fevzî'nin, bazı şairlerin gazellerine yazdığı tahmis ve nazireleri yeri geldikçe, "... üstâdım Fevzî Efendi dahî bu gazeli tahmis itdi." diyerek haber vermektedir. (vr. 124^a.)

Hatîbî bunun dışında ders aldığı bazı hocaları ile onlardan okuduğu dersleri ve kitapları da belirtir. Bu konuda meselâ, Safâyî İsa Efendi'nin terceme-i halinde şöyle demektedir:

"... bu fakîr, fenn-i nahvden kaç nüsha nezd-i fazîlet-fendinde kırâ'at etdiğim cihetiyle (من علمنى حرفا فقد صيرنى عبدا) makûlünce her vechile zîr-i bâr-ı girân hakkında hurûc-ı mûcib-i külfet ve zerî'a-i zahmet olduguna ilâve vasfî beyânında taksîrimden arak-rîz-i hacâlet ve gâyetde mükedder ve esîr-i fikret olmuşum." (vr. 66^b)

Bunun dışında, es-Seyyid Ahmed Efendi'den de tahsil gördüğünü kaydetmektedir:

"Hattâ bu fakîr Şeyh Sa'dî merhûmun Gülistân-ı letâfet nişânının içinde kırâ'at etmişim." (vr. 61^a)

Hatîbî, Fevzî Efendi'den okuduğu dersleri de şöyle belirtir:

"Lâkin zamîrim nukûd-ı ma'âdinden tehî ve hâli olup gâyet mâ-fi'l-bâl sâir -i riyâz-ı cinân merhûm Nâbî Efendi-i fazl-nişânın âfak-gîr-i iştihâr olan nüsha-i siyer-i mu'teberelerinden gazâ-yı Uhud-ı müvaşşahanın nihâyetine dek âti'z-zikr üstâd-ı ma'ârif bünyâdımın nezd-i edeb-i ferdinde kırâat etmişim." (vr. 3^b)

Bu ifadelerinden, Hatîbî'nin Arap dilbilgisine dair eserlerle, Sa'dî ve Nâbî gibi Fars ve Türk edebiyatının zirve şahsiyetlerinin eserlerini hocalarından okumuş olduğunu anlıyoruz. Bunun dışında onun, sadece kitap okumakla kalmayıp, zamanın meşhur ediplerini ziyaret etmek maksadıyla gayret sarfettiğini ve hatta başka şehirlere gittiğini görüyoruz. Nitekim Musul'da divan kâtibi olan Sa'dî Sâlih Efendi'yle daha yakın olabilmek için seyahata çıkmıştır.

"... bu kadar iştihârî âvîze-gûş-ı istimâ'im oldukda aşkına dûcâr ve mahabbetine giriftâr oldum.... Her bâr envâr-ı didârı ile tenvîr-i dîde-i iştiyâk itmek, mûntehâ-yı âmâl-i mâ-fi'l-bâlim idi. 1243/1827 senesinde gülbün-i ravza-i himem ve şâhsâr-ı devha-i kerem, nûr-ı hadîka-i hünermendî musar-

rıf-ı Vileyü'nü'amî Muhammed Efendi'yle bi'l-müsâfere Mardin seferine azîmetimde Musul-ı hadbâye varub... miyânede gerden-keş-i huzûr olmağla kendüsiyle icrâ-yı merâsim te'ânuk birle ... idâre-i akdâh-ı işret itdikde isti-mâ'dan ziyâde ahvâl-i fezâilî isti'mâline kesb-i ittilâ eyledim." (vr. 51^a)

Hatîbî'nin kendi eserinden çıkarabildiğimiz kadarıyla, öğrenimine dair bilgiler bu kadardır. O, zikrettiğimiz bu şahısların dışında da birçok edip ve şairler görmüş, onların sohbetinde bulunmuş veya sohbet için kendisine gelmişlerdir. Bundan dolayı Hatîbî, Bağdat ve civarındaki ediplerle içli dışlı olmuştur.

Edebî Kişiliği:

Yukarıda Hatîbî'nin öğrenim durumunu, kendi ifadelerinden yaptığımız tespitlerle ortaya koymaya çalıştık. Onun yetişmesinden sonra, şairler arasındaki ünü gittikçe yayılmış olmalı ki, birçokları kendisinden tahmis, nazîre ve tarih yazmasını istemişlerdir. Bunlar arasında, zamanın meşhur ediplerinden Hâvî Rasûl Efendi başta gelmektedir. Nitekim müellifimiz bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"... bu gazel-i âlem-pesendi dahi nazm u inşâ ve nazîresini zikirleri gelecek Müftû ve hakîr ve Debîr'den iddiâ edip, her ikisi sâha-i tanzîre sevk-i tekâver-i mahal itmeleriyle hayrlusıyla tercemelerinde minkâr-ı kalem ile nakş olunurlar. Lâkin bu hakîr der-dest olan kitâb-ı mezkûra meşgul olduğum sebebiyle fırsat ve imkânım olmadı."

Hâvî Rasûl Efendi, bu arzusunu manzum olarak da dile getirir:

Tanzîre ragbet eylemese Müftû nazmına"

Var yiri yoksa sâz-ı yavâna kim bakar

N'ola nazîre dirse Hatîbî veyâ Debîr

Bu nazma yoksa bîhûde-gûyâna kim bakar (vr. 28^a)

Burada ismi geçen Müftû (Ebubekr Efendi) de, Hatîbî'den tahmis teklifinde bulunur:

¹⁴ Bu mısra metinde, "Tanzîre ragbet eylemese Müftû bu nazma", şeklinde olup, vezin dikkate alınarak böyle yazılmıştır.

“... İşbu dü-beytün tahmîsini bu fakîre dahi teklif itmekle kendüsi gibi bir kâmil-i ferîd ve nâzım-ı vahîd bu gûne tahmîslerinde cevelân itdiği sûretle kendüye pey-revligim ayn-ı cehâlet ve künhile bî-münâsebet ise de kesret-i ilhâh u ısrâr ve vefret-i lehh u güftârından halâs olmak kasdıyle fakat Türkî tahmîsini mersûm-ı evrâk eyledim.” (vr. 113^b)

Şair Yümnî de, kendisini hafife alan birine cevap vermesi için Hatîbî'ye başvurmuştur:

“... birisi bir dosta bir çift çizme, istihfâf ma'rızında hediye edip, kağıdının cevâbını bu hakîre teklif itmekle intikâmını almak kasdıyla esnâ-yı tahrîrde bu mısra'ı derc eyledim.” (vr. 133^b)

Hatîbî, yukarıda zikrettiğimiz ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, birçok şairin gazeline nazire ve tahmis yazmıştır. Hatta o, bu konuda hocası Mehmed Fevzî ile de yarışmıştır. Nitekim Mehmed Fevzî'nin, Nedim'in gazeline yazdığı tahmisle ilgili olarak, “... merhûm Nedim-i nüktedânın gazeline işbu nazîre-i dil-rübâyı tarh eylemiş...”, “... gazel-i mezkûruna bu fakîr dahi işbu tanzîr-i bî-me'âli imlâ ve terkîm eyledim.” diyerek, kendisini de bu hususta kabiliyetli görmektedir. (vr. 98^a)

Hatîbî'nin, Zekî Molla Halil'in “Nergis” redifli gazeli hakkındaki değerlendirmesinden sonra, ona nazîre yazdığını belirten şu sözleri, şiirde kendine olan güvenini göstermektedir:

“Negis kâfiyesinde gazel tarh itmek sa'b ü düşvâr olduğu gül-i cinân-ı ri-yâz-ı irfâna nümâyândır. Kâfiye-yi mezkûrda bu gazel-i letâfet-mevfûr gülbûn-i kaleminden ser-zede olmuş... makrûm-ı revâyıh-ı irfân bu hakîr-i nâ-tüvân dahi hârhur-misâl bu nazîreye hâme-gîr-i makâl oldum. Dimâg-ı kâmilâna bâ'is-i istikrâh ise de ... nesâhat buyrula.” (vr. 45b)

Hatîbî'nin, şiirlerine nazîre yazdığı şairlerden Mehmed Fevzî, Revnak, Râgıp Paşa, Sâfi Mustafa Efendi ve Zekî Molla Halil'i; tahmis yazdıklarından ise, Hâvî Rasûl, Müftî Ebûbekr Efendi ve Hâkim mahlasıyla şiirleri bulunan Dâvud Paşa'yı sayabiliriz.

Burada, Hatîbî'nin nazîrelerine misal olması bakımından Zekî'nin “nergis” redifli gazeline yazdığı nazîreyi aynen alıyoruz:

*Güzel aşkına ey gül gâlibâ dūçârdır nergis
Bu rütbe taraf-ı cû-yı ruha da bîmârdır nergis*

*Bozulmuş rengi incelmış ser-efgende-nişîn itmîş
Sanasın ben gibi hasret-keş-i dîdârdır nergis*

*Müşâbih olduğuyçün dîde-i mahmûr-ı cânâna
Miyân-ı âşikânda zîver-i destârdır nergis*

*Güzel bâşın içün gülşene teşrîf kıl zîrâ
Gözüm tek yolunu gözeltmede bîdârdır nergis*

*Degildür yâra vâsıl âşık-ı gam-hâr tek gûya
Hemîşe mübtelâ-yı fitne-i agyârdır nergis*

*Şemîmin şem iden peyveste eyler cüst ü cû kendin
Dil-i uşşâkı celb itmekde bir sehârdır nergis*

*Lisân-ı hâl ile n'ola enîn ü âh eylerse
Hatîbî tek esîr-i fûrkat-i dil-dârdır nergis (vr. 45^b)*

Haîbî'nin tahmis ve nazîreleri dışında mesnevi ve tarih manzumeleri de bulunmaktadır. O, Mardin'e yolculuğu sırasında Sa'dî Sâlih ile iyi bir dostluk kurmuş, daha sonra bu muhabbeti mektuplaşarak sürdürmüştür. Sa'dî'nin kendisine yazdığı 32 beyitlik mesnevîye Haîbî de, "... bu def'a hurûf-ı mühmele ile ma'nânâdan mühmel bu du'â-nâme terkîmine bî-edebâne cür'et kılındı." diyerek, sadece noktasız harflerle yazdığı 36 beyitlik bir mesnevî ile cevap vermektedir.

Ancak, onun mesnevisi sadece bundan ibaret değildir. Babasının ve kendisinin, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (1776-1826)'nin kurmuş olduğu Hâlidîyye tarikatına müntesip olması sebebiyle, müstakil bir eser sayabileceğimiz 113 beyitlik *Silsile-nâme-i Tarikat* adlı manzumeyi yazmıştır. Nitekim müellif bu mesnevîyi başlı başına bir eser kabul ettiğinden telif tarihini de belirtmiştir.

*Bu Silsile'nin zevi'l-kemâli
Tâ ki ola sâl-i nazmı ma'lûm*

*Kilk-i dü-zebân ile Utarid
Târihini yazdım "Dürr-i manzûm"*

Haîbî'nin bunun dışında da tarih manzumesi vardır. Bu meyanda mesela, Dâvud Paşa'nın oğlu Hasan'ın doğumu ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin vefatı için yazdığı tarihleri kaydedebiliriz.

Hatûbî'nin çeşitli vesilelerle yazmış olduğu müfredleri daha sade ve daha güzeldir. Bu hususta bir fikir vermek için bazılarını buraya alıyoruz:

*Kibr ile kadr-i bülendi kişinin ednâ olur
Her tevâzû-pîşe gitdikçe katı a'lâ olur (v. 71^a)*

*Feyz-i Hak inkâr olunmaz ey gönül
Lîk herkes olamaz mazhar ana (vr. 74^b)*

*Var mıdır birşey k'ola nazm ile inşâdan lezîz
K'anda vardır kand ile şehd-i musaffâdan lezîz (vr. 81^b)*

*Niçe olsa ma'rifet ehli yine mümtâzdır
Hârdan var imtiyâzi gülşen içre güllerin (vr. 109^b)*

*Hâsılı inkâr olunmaz nahl-i irfânın Hatûb
Niçe olsa ma'rifet bâğın sakın terk eyleme (vr. 110^b)*

Tezkire'nin Telif Sebebi:

Hatûbî'nin gittikçe yayılan şöhreti, o zaman Bağdat'taki Türk kültür hayatına büyük katkıları bulunan vâli Davud Paşa tarafından da duyulunca, kendisine Türk şairlerine dair bir tezkire yazması teklif edilmiştir. Bu hususu Hatûbî şöyle açıklamaktadır:

“Tab’-ı merâhim tûğ-ı âsâf-âneleri semt-i edebe şevk-nümâ-yı ragbet ve üdebâya şükr-bahş-ı iltifât ve inâyet olduğu sebebiyle çokdan berü kufûs-ı sudûrda dem-beste ve mahbûs olan tûtîyân-ı şîrin-gûyân tabâyı’-ı şu’arâ ez ser-i nev-gûyâ oldukları câm-ı cihân-nümâ-yı cem’ olan mir’ât-ı tâb-nâk-ı derk-i derrâk-ı serîu’l-idrâk-ı hidivânelerine mün’akis oldukda, gerek eyyâm-ı devlet-irtisâm ve hengâm-ı adl iltisâm-ı vezâretlerinde bulunan ve gerek akdemce meşhûd-ı bâsire-i i’tibâr-ı çâkerâne ve mesmû’-ı sâmi’a-i bende-gânem olan Türkî şu’arâyı cem’ ve terceme ile bir tezkire inşâ ve tertübini ve âcizterîn-i memlûkâne emr u fermân buyurmagla, der-i devlet eserlerinde mevcûd kâmil ve fusehâ ve efâdil ve bulegâya nazaran bu âşüfte-i bî-berg u nevâ âf-tâb-ı cihan-ârâ mukâbilinde bir zerre-i ednâya mûmâsil ve müşâbih ise de ... âciz ve kâsır olduğumdan ve hizmet-i celilenin tenfiz ve icrâsını ayrı teşekkür bilüb, “*fekavluhû mesmû’un ve emruhû nâfiz*” cevâbıyla izhâr-ı icâbet ve ibrâz-ı ta’ahhüd ve itâ’at eyledim.” (vr. 3^a-3^b).

Dâvud Paşa'nın bu teklifi, Hatûbî tarafından manzûm olarak da şöyle ifâde edilmektedir:

*Kıl kelâmı muhtasar sakın mutavvel eyleme
Kim bedi'-i vasfının olmuş beyânı pek muhal*

*Türkîce bir tezkire inşâsını fermân idüp
İşbu abd-i nâ-tüvâna ol meh-i burc-ı me'âl*

*Yogken icrâsına kudret dil-i bî-tâbda
Emrine ihlâs ile itdim mücerred imtisâl*

*Hâme-i eşkine pâyı vaz' idince kâğda
Feyz-i Hakk u sâyesiyle çûşişe geldi hayâl*

*Resm-i âdâb ile terkîm eyledim târîhini
Buldu avn-i Hakk'ile bu tercemem hüsn-i kemâl (vr. 137^a)*

Buradaki son beyitın ikinci mısraının ebced değerine, birinci mısradaki (âdâb) kelimesinin değeri ilâve edilince, tezkirenin telif tarihi olan 1245/1829 senesi ortaya çıkmaktadır.

Tezkire'nin tamamlanmasından sonra sıra Davud Paşa'ya takdimine gelmiştir. Bu hususu da Hatîbî bir manzumeyle şöyle dile getirmektedir:

*Vâsıl oldu hadd-i itmâma hezârân hamd ola
Bana imdâd eyleyüben lutf-ı Hakk-ı bî-hemâl*

*Anı takdîm eyledim şerm ile hâk-i pâyine
Afv ider noksânını ol âsâf-i deryâ-nevâl*

*Hak Te'âla ömrini günden güne efzûn ide
Görmesin mir'ât-ı sâf-ı hâturı gerd-i melâl*

Tezkire'nin Dili ve Değeri:

Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd, dil bakımından ağıdalı ve ağır bir üslupla yazılmıştır. Gerek mukaddimede ve gerekse şairlerin biyografilerinin anlatımında Arapça, Farsça bazı beyit, mısra, müfred, kelâm-ı kibâr, âyet ve hadislerden iktübaslara sık sık yer verilmiş olması bu sonucu doğurmuştur. Ayrıca Bağdât valisi tarafından böyle bir kitabın hazırlanmasının istenmesi, eserin metninde daha sanatlı bir dilin kullanmasını gerektirmiştir. Çünkü, Davud Paşa'nın kendisi ve Hâkim mahlasıyla şiiirleri olan bir şahsiyettir. İşte bütün bunlar, Tezkire'nin üslubunda etkili olmuştur denebilir.

Haübî, *Tezkire*'de, şairlerin hangi sülâleden geldiklerini, nerede doğduklarını, şiire nereden ilgi duyduklarını anlattıktan sonra, onların nazmını değerlendirir; şiirlerinden örnekler verir; nazirelerinden ve tahmislerinden bahseder. Sonunda da şairin mahlasını tercih ediş sebebini belirterek, kaç yaşında, hangi tarihte ve nerede vefat ettiğini yazar. Şairlerin bulunduğu görevleri ve varsa eserlerinin neler olduğunu kaydetmeyi de ihmal etmez. Şairler vefat etmiş ise, onların vefatını söyledikten sonra, kendi vasıflarına uygun Arapça, Farsça veya Türkçe birer beyit veya mısra ile durumlarını ortaya koyar.

Şimdi burada onun *Tezkire*'de kullandığı anlatım tarzına misal olması bakımından, Halil Efendi'nin biyografisi hakkında anlattıklarını nakl edelim:

“Mûmâileyh Musuliyü'l-asl ve Bagdâdiyyü'l-vatan Fahrîzâde İbrahim Efendi'nin çeşme-sâr-ı sulbünden gülzâr-ı dünyâya uryân idüp hâiz olduğu evrâd-ı basîret ve idrâk u ezhâr-ı fehm-i derrâkı çeşm-i zahm-ı felek-i gaddâra dûcâr ve âfet-i hazân-ı sipihri-ı kec-reftâra giriftâr olarak... bağçe-i ruhsârı çeşme-i dü-çeşmeden hâli idi. Ammâ fehm ü hadâset ve iz'ânı ve basîreti vâsıl-ı derece-i nihâyet ve resîde-i rütbe-i gâyet olduğuna güvâh-ı âdil ve vâhid-i lâ-mu'âdil, kuvve-i memken-i tab'ından çehre-nümâ-yı fi'l olan işbu müfred-i garrâ-yı hakikat-intümâdir.

Ve ale'l-husûs tahâmîs rabtında olan yed-i tûlâ ve hüsn-i edâsı manzûr-ı erbâb-ı nazar ve meşhûr-ı zümre-i ma'ârif-eserdir. Basîreti hadd-i tamâmı kat' ittiginden *Basîrî* mahlasıyla erbâb-ı basar ve basîret mâ-beyninde meşhûr olmuş, ulûm-ı Arabiyye'de dahî alâ kaderi'l-kifâye nûşe-dâr ve ale'l-husûs hâfiz-ı kelâm-ı Melik-i kirdgâr idi...

Şâhid-i ömri altmış üç sene pehnâ-serâ-yı zindegânide nigerân olub 182 senesinde (*Küllü men aleyhâ fân*) nass-ı şerîfi iktizâsınca ... dîde-güşâ-yı kusûr-ı Cennet oldu. Beyt:

Nedâred vefâ âsumân u zemîn

Çönin bûdeest ü bâşed çönin (vr. 13^b-16^b)

Haübî, şairler arasında benzerlikler de kurmaktadır. Mesela, Lutfullah Efendi için, “... nesrde Nâbî-i devrân ve nazmda Sâbit-i zamân idi...”; Tâyib Bektâş için ise, “... Türki'de merhûm Sâbit Efendi'ye peyrevlik iderek sefine-sinde meşhûn ...” demektedir.

Nüzhet Mehmed Efendi hakkında, "... Cennet-mekân Râgıb Muhammed Paşâ-yı merhûmun, (Sevdâ-yı câha düşme ki râhat komaz seni) mısra'ın küpe-i intübâh ve âvize-i âgâh itmeyerek keşmekeş-i câh u mansıb fikriyle diyâr-ı gurbete azîmet idüp ..." dedikten sonra, onun Haleb'e gittiğini ve bu esnâda öldürüldüğünü söylemesi, Hatîbî'nin şairlerin hayatlarına dair geniş bir bilgiye sahip olduğunu gösteriyor.

Hatîbî, şairlerin birbirlerinden intihalde bulduklarını ifade etmekten de çekinmez. Nitekim Âuf Ahmed Ağa'nın bir gazeli için şunları kaydetmektedir:

"Bir aralık gelicek bu gazeli nazm idüp yârâna göndermiş idi. Adam adama benzer didikleri gibi mezkûr gazel aynıyla Tâyip Efendi merhûmun gazeli çıkup, fakat mahlasında Tâyib'in bedeline Âtuf rakam itdiği zuhûr eyledi.

*Ne mümkün zâhiri pinhân kılmak
Güneş kâbil midir ihfâ olunsun* (vr. 87^b-88^a)

Müellifimiz, şairlerin vezin konusundaki başarısızlıklarını da tenkit eder. Bu konuda da mesela, Müftî Ebubekr Efendi'nin manzumesi hakkında şöyle demektedir:

"... bilâ-kasd manzumelerinin bazı mısra'ı bahr-ı recez ve ba'zısı bahr-ı tavîlden olduğuna ilâve aaleb-i zaman vezinden bîrun ve kâfiyeleri birbirine mugâyir ve nâ-mevzûn olmadadır." (vr. 114^b)

Hatîbî, Bağdat'taki kültür çevrelerinde cereyan eden olayları da, *Tezkire*'de konu edinmekte ve bunlara dair bilgi vermektedir. Bağdat'taki Mevlevîhâne'de geçen bir olayı anlatan Sâlih Neccâr'ın Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme aldığı 67 beyitlik manzumesini aynen iktibas ederken söze şöyle başlamaktadır:

"Vâsıfiye Câmii demekle mezkûr Mevlevîhâne-i meşhûrun bağçesine varup gird-i havzında mekîn üç dilber, letâfet-âyin-i müşâhedeleriyle karîrû'l-ayn ve'l-fuâd olmagın ... ol se-dilber-i billûrîn-sâk u sîmîn-bere im'ân ile nâzır oldukda mâdde-i mezkûreyi Arabî ve Fârisî ve Türki lugatlarıyla nazmen hikâyet idüp âhîrinde Ömer Paşâ-yı merhûmun midhat-ı zât-ı pâklerine giriz eylemiş. Doğrusu bir müfredini terk itmek insâf olmadıgından mecmu'ı bu mahalle sebt birle dîde-i nâzırâna envâr u zıyâ verildi." (vr. 124^b)

Yine Bağırzâde Sûzî el-Hâc Ömer Efendi'nin konağında geçen sohbetleri ve bu esnada konuşulanları anlatmaktadır.

Bu ve benzeri olayları anlatmış olması, *Tezkire*'nin sadece şairleri ve onların şiirlerini anlatan bir eser olmadığını, bunlara paralel olarak Bağdat'ta, 19. asırdaki Türk kültürüne, âdet ve geleneklerine dair de bilgileri ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır. Eserin transkribe edilerek yayınlanması, bize bu kültür ortamını tanıtmaya bakımından da önemlidir.

Tezkire'nin Nüshası:

Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd'ın Yegâne nüshası, Medîne-i Münevvere'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde 137 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 17x12 (15x8,5) ebadındaki yazma nüsha, 21 satır halinde nestalikle yazılmıştır. 1^b ve 2^a yaprakları müzehheb olan yazmanın diğer sayfaları siyahı mürekkeple mücedveldir. Konu başlıkları kırmızı, diğer kısımları ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Tamamı 138 varak olan nüsha, gayet temiz ve okunaklıdır.

Başı:

*Yâ Rab beni zevk-yâb-ı irfân eyle
Gencîne-i feyz u lutfâ şâyân eyle*

Sonu:

*Resm-i âdâb ile terkîm eyledim târîhini
Buldu avn-i Hakk ile bu tercümem hüsn-i kemâl*

Yazmanın müstensihi ve istinsah tarihi şöyle belirtilmektedir:

تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب على يد أفقر العباد محمد معين غفرله في أوائل شهر ذى الحجة سنة ثمان وأربعين ومأتين وألف .

Buradan anlaşıldığına göre, nüshanın müstensihi Muhammed Mu'in, istinsah tarihi ise 1248/1832'dir.

Tezkire'de Yer Alan Şairler:

Tezkire'de, 18. asrın ikinci yarısından 1245/1829'a kadar Bağdat ve civarında yaşamış 75 şairin hayatı anlatılmaktadır. Bunu Hatîbî şöyle belirtmektedir:

“... 1196/(1782) senesinde hükümrân Bagdâd-ı Dâru’s-Selâm-ı behişt-âşiyân Süleyman Paşa merhûmun kâtib-i divanları ser-satr-ı risâle-i fazl u ir-fân merhûm Es’ad Efendi ma’ârif-bünyândan işbu 1245/(1829) senesine dek hitta-i Irak’da mefkûd ve mevcûd Türkî şu’arâ cem’ ve hurûf-ı hecâ ter-tibiyle imlâ ve edâsına künhile mâye-i kudret ve hamîre-i meknetim yogiken ... safha-i sahîfe-i merâm ve maksûda satr-keş-i ibudâ kıldı.”

Tezkire, bir Mukaddime ile başlamaktadır. (vr. 1^b-4^b) Bundan sonra eserin telifine sebep olan ve Hâkim mahlasıyla şiirler yazan, Bağdat valisi Dâvud Paşa’nın yaptırdığı hayır eserlerinin zikri ve şairlere olan muhabbet ve alakasının anlatılmasına geçilmiştir. (vr. 4^b-9^b) Mahlaslarına göre alfabetik sırayla ele alınan şairlerin terceme-i halleri, vr. 9^b-135^b’de bulunmaktadır. *Tezkire*’nin Dâvud Paşa’ya takdimi ve ferağ kaydının yer aldığı bölüm ise *İ’tizâr-nâme* adı altında ve manzum olarak vr. 135^b-137^b’dedir.

Tezkire’de yer alan şairlerin illere göre dağılımı ise şöyledir: Bağdat 33, Kerkük 16, Erbil 6, Musul 5 şair. Bunların dışında Diyarbakır, Erzurum, Halep, Karabağ, Süleymaniye ve Tebriz’den gelen şairlere de yer verilmektedir.

Şimdi *Tezkire*’de yer alan şairlerin, eserdeki ele alınış sırasına göre bir listesini verelim. Burada listeyi verirken, şair hakkında kısa bir bilgi olması için, isim, mahlas, vefat tarihi ve yazma nüshadaki yeri de belirtilmiştir¹⁵.

<u>Sairin ismi:</u>	<u>Mahlası:</u>	<u>Vefatı:</u>	<u>Yeri:</u>
Dâvud Paşa	<i>Hâkim</i>	1831	4 ^b - 9 ^b
Es’ad Efendi Fahrî-zâde	<i>Es’ad</i>	1784	9 ^b - 12 ^a
Ahmed Paşa	<i>Edîbî</i>	1810	12 ^a - 13 ^a
Molla Mehmed Sâlih	<i>Âsaf</i>	1822	13 ^a - 13 ^b
Halil Efendi	<i>Basîrî</i>	1768	13 ^b - 16 ^a
Mustafa Efendi	<i>Bedrî</i>	1821	16 ^a - 17 ^b
Kemâl Ebûbekr Efendi	<i>Bekrî</i>	1784	17 ^b - 18 ^a
Bektaş Efendi	<i>Tâyib</i>	1773	18 ^a - 19 ^b
Takiyüddin Efendi	<i>Takî</i>	?	20 ^a - 21 ^a

¹⁵ Vefatı hanesinde (?) olanlar, müellifin hayatında sağ demektir.

Hızır Efendi	<i>Sâkıb</i>	1818	21 ^a - 23 ^a
Abdullah Ağa	<i>Cehdî</i>	1798	23 ^a - 24 ^a
Ebûbekr Efendi	<i>Hasbî</i>	1800	24 ^a - 25 ^b
Rasûl Efendi	<i>Hâvî</i>	?	25 ^b - 28 ^b
El-Hâc Hasan Efendi	<i>Hüsnî</i>	?	28 ^b - 29 ^b
Seyyid Muhammed Efendi	<i>Hilmî</i>	?	29 ^b - 32 ^a
Hâkim Hâne Bey	<i>Hâkim</i>	1807	32 ^a - 33 ^a
Molla Muhammed Emîn	<i>Hamdî</i>	?	33 ^a - 34 ^a
Ömer Efendi	<i>Hâkî</i>	1814	34 ^a - 35 ^a
Molla Muhtar Efendi	<i>Hatîb</i>	1811	35 ^a - 39 ^a
Mirzâ Muhammed	<i>Debîr</i>	1812	39 ^a - 41 ^b
Sarrâf-zâde Molla Halil	<i>Zekî</i>	?	41 ^b - 42 ^a
Abdullatif Ağa	<i>Revnak</i>	?	42 ^a - 46 ^a
Muhammed Lutfullah Efendi	<i>Zinetî, Fahrî</i>	?	46 ^a - 47 ^a
Bendenîci Seyyid Ali	<i>Seyyid</i>	1772	47 ^a - 49 ^a
Sâlih Efendi	<i>Sa'dî</i>	1829	49 ^a - 54 ^a
Selûm Çelebi	<i>Selîm</i>	1801	54 ^a - 55 ^a
Bağır-zâde Ömer Efendi	<i>Sûzî</i>	1814	55 ^a - 57 ^b
Fahrî-zâde Süleyman Bey	<i>Süleyman</i>	1818	57 ^b - 59 ^a
el-Hâc Muhammed Efendi	<i>Sâmî</i>	1790	59 ^a - 60 ^b
es-Seyyid Ahmed Efendi	<i>Seyyid</i>	?	60 ^b - 63 ^b
Muhammed Sa'îd Ağa	<i>Şevket</i>	1829	63 ^b - 65 ^b
Bendenîci İsâ Efendi	<i>Safâî</i>	?	65 ^b - 66 ^b
Horos Mustafa Efendi	<i>Sâfi</i>	?	66 ^b - 68 ^a
Sâlih Efendi	<i>Sâlihî</i>	?	68 ^a - 69 ^b
Molla Mustafa Efendi	<i>Sâfi</i>	?	69 ^b - 71 ^a
Yakup Resûl Efendi	<i>Ziyâî</i>	?	71 ^a - 72 ^b
Veli Efendi	<i>Tayyibî</i>	1825	72 ^b - 74 ^b
Mahmud Efendi	<i>Tıflî</i>	1778	74 ^b - 76 ^b

el-Hâc Abdullah Ağa	<i>Zâhirî</i>	1824	76 ^b - 77 ^a
Molla Ali Efendi	<i>Zulmî</i>	?	77 ^a - 79 ^b
Înâyetullah Ağa İnâyetî	<i>Înâyetî</i>	1815	79 ^b - 80 ^b
Muhammed Arif Ağa	<i>Ârif</i>	1823	80 ^b - 81 ^b
Seyyid Muhammed Efendi	<i>İbret</i>	?	81 ^b - 86 ^a
Erbilli Osman Ağa	<i>Osmânî</i>	?	86 ^a - 86 ^b
el-Hâc Ahmed Ağa	<i>Âtuf</i>	?	86 ^b - 89 ^a
Yusuf Efendi	<i>Garîbî</i>	1817	89 ^a - 90 ^b
Fazlullah Efendi	<i>Fazlî</i>	?	90 ^b - 92 ^b
Muhammed Emin Efendi	<i>Fevzî</i>	?	92 ^b - 99 ^b
Mahmûd Efendi	<i>Fevrî</i>	?	99 ^b - 100 ^a
Molla Abdullah Efendi	<i>Kâsîd</i>	?	101 ^b - 100 ^a
Hüseyin Efendi	<i>Kâmî</i>	1819	102 ^a - 103 ^a
Molla İlyâs Efendi	<i>Kâtîb</i>	1810	103 ^a - 104 ^a
Lutfullah Efendi	<i>Lütfî</i>	?	104 ^a - 100 ^a
Lutfullah Efendi	<i>Lütfî</i>	1825	105 ^b - 107 ^a
İsmail Efendi	<i>Mekkî</i>	1813	107 ^b - 108 ^a
Bendenîci Şeyh Mûsa	<i>Mûsa</i>	1823	108 ^b - 109 ^b
Abdî Efendi	<i>Mâil</i>	1815	109 ^b - 110 ^a
Abdullah Ağa	<i>Muhlis</i>	?	110 ^a - 111 ^a
Ebûbekr Efendi	<i>Müftî</i>	?	111 ^a - 115 ^b
Mahmud Efendi	<i>Necmî</i>	1810	115 ^b - 116 ^a
Muhammed Efendi	<i>Hüzhət</i>	1781	116 ^b - 117 ^b
Ömer Efendi	<i>Nâil</i>	?	117 ^b - 118 ^b
Molla Abdullah Efendi	<i>Nâmî</i>	1825	118 ^b - 119 ^b
İbrahim Bey	<i>Necîb</i>	1819	119 ^b - 122 ^a
Ahmed Ağa	<i>Neş'et</i>	?	122 ^a - 124 ^a
Sâlih Neccâr	<i>Neccâr</i>	1788	124 ^a - 127 ^b
Molla Ali Efendi	<i>Nusret</i>	1818	127 ^b - 128 ^a

Muhammed Efendi	<i>Nâdî</i>	1776	128 ^a - 129 ^a
Muhammed Efendi	<i>Vâsık</i>	1802	129 ^a - 130 ^b
Abdullah Efendi	<i>Vechî</i>	1794	130 ^b - 131 ^a
İshâk Efendi	<i>Hevâyî</i>	1773	131 ^a - 132 ^a
el-Hâc Veli Efendi	<i>Himmat</i>	1775	132 ^a - 133 ^a
Kethudâ Ahmed Ağa	<i>Yümnî</i>	1794	133 ^a - 135 ^a
Hamamcı-zâde İsmail Ağa	<i>Yüsri</i>	?	135 ^a - 135 ^b